

İslâmî
Türk Edebiyatı
Sempozyumu

Klasik Kazak Şairi Abay Kunanbayev

Yrd. Doç. Dr. Damira İbrahimî

Abay (İbrahim) Kunanbayoğlu (1845-1904) klâsik Kazak edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biridir. Abay, son zamanlara kadar sadece meşhur bir aşk şairi olarak tanıtılmıştır. Sovyet devrinde Abay'ın dinî içerikli, düşünceye, mülâhazaya dayalı şiirleri ve mensur eserleri sansürlenmiş veya yanlış tahlil edilmiştir.

Abay, her şeyden önce inançlı bir kişiliğe sahip mümin bir kimsedir. Şairin kişiliğini anlamak için onun aile yapısından bahsetmek gerekir. Sovyet devrine ait kaynak kitaplarda kötü, merhametsiz, gerici, kaba ve cahil bir insan olarak tanıtılan Abay'ın babası Kunanbay², hacıdır ve devrin hatırı sayılır ileri gelen biy'lerindedir.³ Abay, oğlu Abdurrahman'ın vefatından dolayı yazdığı bir mersiyesinde babası Kunanbay hakkında şunları söylemektedir: “Fakir fukarayı koruyup kollayan, haksızlığa asla tahammül etmeyen, âdil, zekâtını düzenli bir şekilde fakirlere dağıtan, Mekke’de vakıf için ev inşa eden merhametli bir kimsedir.”⁴ Şiirin sonunda şair, babası için “Behiştten tatsın şerbeti.”⁵ diye dua etmiştir. Kunanbay hacı, oğlu Abay'ı 7 yaşında iken Semey şehrindeki Ahmet Rıza medresesine yazdırmıştır. Ahmet Rıza medresesi, o coğrafyada dönemin en kaliteli eğitim kurumudur. Abay, medrese talebeliği yıllarında şark edebiyatını okumakla kalmamış, Fuzûlî, Nevaî, Firdevsî eserlerinden ilham alarak şiir yazmaya başlamıştır. Bu hususu bir şiirinde şu şekilde belirtmiştir:

*“Fuzulî, Şemsî, Seyhalî, Nevai, Saadi, Firdevsî,
Hoca Hafız, bu hammasi, medet ver ya şair-i feryad!”⁶*

¹ Fatih Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

² Muhtar Avezov, Abay Jolu, Almatı 1987.

³ Biy konusu için bkz. İbrahim Damira, Kazak Bozkırlarının Büyük Düşünürleri: Şeşen-Biy'ler, The Path To alliance Of Civilizations Through The asian Community, Sempozyum bildiriler kitabı, s. 127.

⁴ Abay, Tandamalı Şığarmaları, Almatı 1952, s. 164.

⁵ A.g.e., s. 164.

⁶ Avezov Muhtar, Jiyirma Tomdk Şığarmalar Jiynağı, Almatı 1985, C. 18, s. 74.

Abay'ın gençlik yıllarında yazdığı şiirlerinde dünyevî aşk ön plandadır. Ancak kendisi sonradan yazdığı bir şiirinde:

*“Gençken ilme gereken önemi vermedim,
Faydasını bilsem de araştırmadım.
Büyüyünce ilmi elde edemedim,
Zamanında yapmadığıma pişman oldum”⁷*

diyerek geçmiş zamanı ve fırsatları doğru kullanmadığından dolayı pişmanlığını dile getirmiştir.

Şair, iman ve inanç konusunda çok eksikleri olduğunu birçok eserinde dile getirir ve okuyucularını Allah'ın hikmetini anlamaya, anı yaşamaya davet eder. Dünya hayatını “Allah'ın hikmetlerini anlamaya çalışmaktan ibarettir.”⁸ diyerek anlamlandırır:

*“Dün çocuktun bugün bayağı yaşın ilerledi
Aynı yerde durmadığını anlamış oldun.
İnsanı sev, Allah'ın hikmetini anla
Bu dünyada bundan güzel şey mi var?”*

Şairin otuz beş yaşından sonra yazdığı eserleri ise bütünüyle tefekkür esaslı olup dünya ahiret muvazenesini gözetmeye, hayatın ehemmiyetini anlatmaya yöneliktir. Daha önce sansürlenmiş olan Abay'ın dinî içerikli söylemleri Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra basılan eserlerinde yer almaya başlamıştır. Konusu imanî meseleler olan şiirlerinden bugün okura ulaşanlarını şöyle sıralamak mümkündür: “*Allah'ın Özi de Ras, sözi De Ras*”, “*Patşa Kuday Sıyındım*”, “*Mümin Bolsan Aveli İmandı Bol*”, “*Aveli ayat Hadis Sözdin Bası*” vb. Geçmişte yaptığı yanlışları okurun affetmesini ister Abay ve şöyle seslenir:

*“Jüregimnin tübine teren boyla – Kalbimin katmanlarına inmeye çalış
Men bir jumbak adamın onu da oyla. – Ben bilmece gibi bir insanım
bunu unutma.
Soktıkpalı sokpaksız jerde östim – Kargaşalar içinde yolsuz yönsüz
yerde büyüdüm
Mimnen jalgız alıstım kina koyma! – Binlerle tek başıma mücadele
ettim, beni suçlama (ne olur!)”⁹*

Her ne kadar Müslüman bir ailede doğup büyümüş olsa da Abay'ın yaşadığı çevre ve devir Müslümanlığın şartlarını tam mânâsı ile yerine

⁷ Abay, Tandamalı Şığarmaları, Almatı 1952, s. 164.

⁸ Abay, Şiirleri, www.kultegin.kz.

⁹ Avezov Muhtar, Jiyirma Tomdik Şığarmalar Jiynağı, Almatı 1985, C. 18, s. 42.

getirmeye pek müsait değildir. Bu yüzden şair, sonraki yıllarda yazdığı şiirlerinde çok sade bir dille imanın, İslâm'ın şartlarını anlatmaktan geri durmamıştır. Bundan dolayı “Kara Sözler” başlıklı kırk altı küçük risaleden oluşan mensur yazılarının büyük bir kısmında halka Allah'ı anlatmayı, Hz. Peygamber'i sevdirmeyi hedeflemiştir. Çocuk terbiyesine çokça değinen şair, terbiyenin özü çocuğa hakiki ilmin esaslarını öğretmek, hakikati aşlamak olduğunu savunur.

*“Ne zaman ki bir çocuk ilim öğrenmeyi aşkla şevkle isterse, o zaman ona insan denebilir. İlimin esası, Allah'ı tanımak, kendini tanımak ve kâinatı tanımaktır”*¹⁰ diyen Kazak şairinin fikirleri aslında Yunus'un “İlim, ilim bilmektir. İlim, kendin bilmektir” düşüncesi ile birebir örtüşmektedir. On Üçüncü Kara Söz'de Abay, *“İman, Allahu Taala'nın şeriki, ortağı olmadığına, Bir ve Var olduğuna, Peygamber vasıtasıyla gönderdiklerine, bildirdiklerine kayıtsız şartsız inanmaktır”*¹¹ der ve şöyle devam eder: *“Aklı olan herkese iman farzdır, imanı olan herkese ibadet farzdır.”*

Abay, hem şiirlerinde hem nesirlerinde Kazak insanını Allah'ı sevmeye, yaradılışla ilgili sürekli tefekkür etmeye davet eder. Ona göre *“İnsanoğlu Hallak'ına (Yaratan'a) güçlü bir sevgi beslerse, işte o sevgiden mutlaka gayret ve tefekkür doğacaktır.”*¹²

“Allah'ın Özü de Hak, Sözü de Hak” adlı şiirinde Abay, Allah'a iman etmeye çağırırken imanın şartlarını sıralamıştır:

“Allanñ özi de ras, sözi de ras, Ras söz eşüwaqıtta jalğan bolmas. Köp kitap keldi Alladan, onñ törti Allanı tanıtıwğa söz ayırmaz.”

“Allah'ın özü de hak, sözü de hak, Hak söz hiçbir zaman yalan olmaz. Çok kitap geldi Allah'tan onun dördü, Allah'ı tanıtmaya söz bırakmaz.”

“Amantıw oqımağan kisi bar ma? Üwäktüwbıyhi degenmen isi bar ma? Alla özgermes, adamzat künde özgerer, Jarlıq berdi ol sizderge, sözdi uğarğa.”

“Amentüyü okumayan kişi var mı? Ve kütübühü'yü anlamış mısınız? Allah değişmeyendir. İnsanoğlu her an değişmektedir. Ancak O'ndan geleni anlamaya çalışmak lâzım.”

¹⁰ www.adebiet.kz, Abay Kunanbayuh, Kara Sözder, 31.12.10.

¹¹ A.g.e., 13.söz.

¹² A.g.e., 38. söz.

Allah'ı O'ndan gelen kitaplar ve rehberler sayesinde tanımak mümkün olduğunu söyleyen şair, imanın esasları Amentü'de dercedildiğine dikkat çekmiştir. Bütün mahlûkat, yaratılmış olan her şey her an değişim sürecinde olur. Ancak Allah, aynı Allah'tır. O, ezelden ebede kadar Tek'tir. Bu düşünce şiiirde şu şekilde makes bulmuştur:

“Zamana, şaruwa, minez künde özgerdi, Olarğa kez-kezimen nâbiy keldi.

Qağryda şarıyğatı özgerse de, Tağryyf Alla eş jerde özgermedi. Külli maxluq özgerer, Alla özgermes.”

Aynı şiiirin devamında şair Abay,

“Maxabbatpen jaratqan adamzattı, Sen de süy ol allanı jannan tätti. Adamzattıñ bärin süy bawırım dep, Jäne xaq jolı osı dep ädiletli.”

diyerek Allah'ın insanı büyük bir sevgi ile yarattığının altını çizmiştir. Allah tarafından sevgi ile yaratılmış olan insanın Yaratanı'nı canından daha çok sevmesi gerektiğini ve yaratılanları Yaradan'dan ötürü sevmesi gerektiğini söyler. Abay, insanı Allah sevgisinden uzaklaştıracak üç hususu menfaatperestlik, heves, beklenti olarak sıralamıştır.

Şair, iman meselesine değinmekle kalmaz, Allah'ı ilâh kabul eden insana namaz, oruç, zekât ve haccın farz olduğunu da ısrarla belirtir. Ancak Allah'a olan sevgi ve iman tam olmadığı müddetçe İslâm'ın şartlarını yerine getirmek sadece şekilcilikten ibaret kalacağını hatırlatmıştır:

“Ruwza, namaz, zeket, xaj - talassız is, Jaqsı bolsañ, jaqsı tut bärin tegis.

Bastapqı üşin bekitpey, soñğı törtti Qılğanmenen tatımdı bermes jemis.”

“Oruç, namaz, zekât, hac kesin vardır. Eğer iyi isen hepsini yerine getir. Ancak yukarıda söyleneni tam yapmazsan, bunlardan da olgun meyve alamazsm.”

Bu söylediklerine de açıklık getiren şair, imanı insan vücudunda baş'a, İslâm'ı ve onun şartlarını boyun'a ve diğer azalara benzetmiştir. “İman olmayınca, yani vücutta sağlam bir kafa olmayınca diğer azaların bir işe yaramadığını”¹³ belirtmiştir.

Şaire göre, müminin en önemli sıfatları nefesine sahip çıkması ve hüsn-i zan insanı olmasıdır:

“Ähli kitap bül sözdi beker demes. Adam näpsi, özimşil minezbenen-Bos sözbenen qastaspay, tüzüw kelmes. Osı üş süyu boladı ıymanıy gül, İymanıñ asılı üş dep sen täxqiyq bil. Oylan dağı, üşewin taratıp

¹³ Abay, Tandamalı Şığarmaları, Almatı 1999, s. 65

baq, Bastı bayla jolma, malın tügil. Din de osı, şın oylasañ, tağat ta osı, Eki düniye bul tasdıyq- xaqtıñ dosı. Osıları buzatın jäne üş is bar: Payda, maqtan, äwesqoy - onan şoşı. Bas joğarı jaralğan, moyın tömen, Qaraşı, dene bitken retimen. İstiñ bası - retin tanumaqtıq, İyman bilmes tağattı qabil demen.

Iymamdar ğıybadattan söz qozğaqan, Xuwsniyän men iymandı bildi oylağan. İymanın tazalığın jaqsı uqtırmaq, Sırtın qanşa juwsa da, işi oñbağan. Alla minsiz äwelden, payğambar xaq, Muw'mıyn bolsañ, üyrenip, sen de uqsap baq. Quran ras, allanın sözidür ol, Tä'üwiylin bilerlik ğılımuñ şaq. Allanın, payğambardıñ jolındamız İntamızdı buzbastıq ıymanımız. Payda, maqtan, äwesqoy - şaytan isi, Käni bizdiñ näpsini tıyğanımız? Mü'miyn bolsañ, äweli iymandı bol, Pendegе iyman özi aşadı jol, Şın ıylan da, taza oyla bir iymandı, Munafıyq namaz qılmaq pa, mağlum ğoy ol. Alla işindi aytqızbay biledi oyla, Pendesine qastıqpen kinä qoyma. Raspenen talaspa mü'miyn bolsañ, Oyla, aytım, adamdıq atın joyma!"

Abay, bu şiirini didaktik bir üslûpla sonuçlandırmıştır:

"Eğer sen mümin isen, ilk önce imanlı olmalısın. (Hakiki imanı elde etmelisin.) Gerçek mânâda imanı elde edersen, bütün kapılar senin için kendiliğinden açılacaktır. Duru bir imana sahip ol. Allah senin kalbinde olanı her şeyi bilmektedir. Hiç kimseye karşı su-i zanda bulunma. Madem müminsin, hakikate karşı gelme. Benden söylemesi, insan sıfatına layık ol."

Şair, bir şiirinde kendi üslûbuna değinmiş ve açık bir şekilde şöyle demiştir:¹⁴

"Aveli ayat, hadis – sözdin bası, Kosarlı bayıt smal keldi arası. Kıysını men kızıktı bolmasa söz, Nege aytsın Payğambar menomı Allası"

"Benim şiirlerimin esasında âyet ve hadis yer almıştır. Beyitler anlaşılın diye misaller vermekteyim. Mantıklı misaller (kısaslar) faydalı olmasaydı, Allah ve Peygamber bu üslûbu kullanır mıydı?"

Nitekim Abay, şiiri, genel anlamda edebiyatı insanoğlunun dünya ve ahretini aydınlatmak için birer vasıta olarak algılamıştır.

Abay, hakikî imanı elde etmek için kalp ve akıl ortaklığını şart koşmuştur. "Alla Degen Söz Jenil"¹⁵ adlı bir şiirinde bu düşüncesini şöyle aktarmıştır:

¹⁴ A.g.e., s. 89.

¹⁵ A.g.e., s. 129

“Allah demek dile kolaydır, ancak kalple hissedilerek telaffuz edildikten sonra sadece dille söylemek bir işe yaramaz. Allah’a iman, evvela aşkla kalbe yerleşmeli, sonra ihlâs ileperçinlenmeli. Allah’a iman eden kalp ile akıl birbirini tamamlamalı. Akıl tek başına Allah’a iman edemez. Allah’ı tarif etmeye kelimeleryetmez.”

Otuz sekizinci Kara Söz’de Abay, dünya ve ahret dengesinden bahsetmiştir. Dünyanın, ahretin tarlası olarak bilinmesi gerektiğine dair hadisi hatırlatan mütefekkir, iki sevincin, iki güzelliğin aynı anda olamayacağına her müminin kani olması gerektiğini de şu şekilde vurgulamıştır:

“Abrette ve dünyada iyi olmak isteyen bir kimse, hiçbir kimsenin gönlünde iki sevincin, iki sevginin, iki kaygının, iki korkunun bir arada olamayacağını kesin olarak bilmelidir. Kimin gönlünde dünya sevgisi ahret sevgisinden fazla ise, onun Müslümanlığı şüphelidir.”¹⁶

“Dünyeye dos ahrette birdey bolmas

Dünyaya dost olanla ahreti düşünen aynı olmaz.

Ekeui tap birdei bop ornığa almas.

İkisi aynı kefeye konmaz.

Dünyeye mtık, mahşarğa amalsyzydyn,

Dünyayı seven, mahşer, düşünmeyenin

İmanun tügel deuge auzım barmas.

İmanı güçlü demek doğru olmaz.”¹⁷

Bu şiirinde şair, iman zaafı olanların ölümü düşünmek istemediklerini, dünyanın geçici güzelliklerinin peşinde olduklarını, ancak mahşer günü altın ile bakırın ayırt edileceğini söylemiştir. Dünyanın bir imtihan yeri olduğunu anlatan şair, zamandaşlarının dünyevi ve nefsanî işlerle meşgul olduklarını eleştirdikten sonra “Allah’ın merhametinden ümidinizi kesmeyiniz, zira Allah’ın merhametinden ümit kesenler sadece dinsizlerdir”¹⁸ âyetini hatırlatmış ve şöyle demiştir:

“Patşa Kuday sınaydı – Padişah Hüda sınar insanı

Toktau kılsak unaydı. -Sabretmek, en iyisi.

Dal uakıtı jetklende – Zamanı gelince

Talaydın güli kuraydı. – Herkesin gülü solar.

Rasuldi ağlan bul ölüm – Rasul’e de gelmiş bu ölüm,

Kimenen jöndi suraydı. – Kimden izin isteyecek ki?

¹⁶ A.g.e., s. 172

¹⁷ Abay, Ölender, Almatı 1997, s. 79

¹⁸ Kur’ân, Yusuf Süresi/87

*Umutkanın jaramas – Unutmak doğru değildir
Jaratusı Kudaydy – Yüce Yaratıcı'yı
Artın tile Kudaydan – Sonu hayır olsun diye yalvar
Bir kalıpta turmaydı. – Bu hal de geçicidir.”¹⁹*

Abay, Kur’ân-ı Kerîm’i okumakla yetinmemiş, sürekli anladıklarını uygulamaya çalışmıştır. Şairin Ku’âan âyetlerini rehber edindiği birçok eserlerinde göze çarpmaktadır.

*“Allah’tın rahmatın jar tutup arnege – Allah’ın rahmetinden ümitlenerek
Arrahman ol atın üyretken pendege – Rahman ismini vesile ederek
yalvarıyorum.”*

*“Jüregim suyıldap süyegim şımırıp. – Kalbim titreyerek kemiklerim
sızlayarak
Alladan tileymın kupıya sıbırıp. – Allah’a çok yavaş sesle dua
ediyorum.”²⁰²¹*

“Oyımda jatsam tursam bir ak Tanrı, özine kumar kılğan sonın amiri – Yatsam da kalksam da aklımda tek olan Tanrı vardır, kendisine aşık eden de O’nun kendi emiri” diye açık yüreklilikle yazan Abay Kunanbayoğlu, son zamanlarda Kazakistan’da bazı araştırmacıların (!) ispat etmeye çalıştıkları gibi ne kşişna inancına sahiptir, ne komünisttir, ne de şaman... Kendi eserlerinde açık ve net görüldüğü üzere o, bilinçli bir mümindir. Çocukluğunda ailesinde ve gençliğinde medresede öğrendikleri ile de yetinmemiş, kendi çabalarıyla kendisini sürekli yenilemiş, hakikati anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır. Okurunu “kalbinin katmanlarına inmeye çağırın” ve kendisini “bir bilmece insan” olarak tanımlayan şairin İslâm’a dair fikirlerini okumak ve mütefekkir yönünü tanımak, Kazak edebiyatı araştırmacılarının önemli gündemini oluşturmalıdır.

Kaynakça

Abay, Tandamalı Şığarmaları, Almatı 1952.

Abay, Şiirleri, www.kultegin.kz

www.adebiet.kz, Abay Kunanbayulu, Ölenderi., Kara Sözdery, 25.12.2010.

Abay, Tandamalı Şığarmaları, Almatı 1999.

Avezov Muhtar, Abay Joli, Almatı 1987.

Avezov Muhtar, Jiyirma Tomdık Şığarmalar Jiyñağı, Almatı 1985.

¹⁹ Abay Kunabayev, Tandamalı Şığarmaları, Almatı 1952, s. 164.

²⁰ Abay, Şığarmaları, Almatı 1999, s. 89.

²¹ Kur’ân-ı Kerim, Araf/205.

İbragim Damira, Kazak Bozkırlarının Büyük Düşünürleri: Şeşen-Biy'ler,
The Path To Alliance Of Civilizations Through The asian Community,
Sempozyum bildiriler kitabı.

Kur'ân-ı Kerîm. (Kazakça Meal), Aziz Akıtuılı, Makaş Akıtuılı, Pekin 1990.